

ВИЗНАЧЕННЯ ПРИЧИН РОЗБІЖНОСТЕЙ В ЕКОНОМІЧНОМУ РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

Поставлену у статті проблему розв'язано на основі діагностики просторових відмінностей. За результатами проведеного аналізу встановлено незмінність тенденцій у просторовій структурі економіки України та визначено відносно стабільне посилення міжрегіональних розбіжностей.

The problem put in the article is solved on the basis of the spatial differences diagnostics. The invariance of tendencies in spatial structure of Ukrainian economy and rather stable strengthening of inter-regional differences are determined.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Нерівномірність розміщення виробництва та розселення населення, розбіжності у природно-ресурсному потенціалі українських регіонів визначають різні можливості їхньої адаптації до сучасних умов господарювання. Наслідками цього є посилення міжрегіональних протиріч, розповсюдження бідності, збільшення числа регіонів, які за головними економічними показниками суттєво відстають від середніх по країні. Суттєва територіальна асиметрія виробничої діяльності робить залежними тенденції розвитку будь-якої країни від нечисленної групи районів, у межах яких зосереджено найбільші центри доходів. Це, в свою чергу, в результаті погіршення економічної ситуації у вказаних районах підвищує ймовірність кризових явищ в усій країні. Отже, проблема ідентифікації міжрегіональних розбіжностей є вкрай важливою для будь-якої держави.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. Міжрегіональні диспропорції в економічному розвитку країни стали предметом досліджень багатьох вітчизняних та закордонних науковців. Зокрема, серед останніх публікацій слід відзначити наукові праці В. М. Василенка [1, с.5-12; 2, с.5-12], П. О. Мінакіра [3, с.43-56], І. З. Сторонянської [4, с. 44-68; 5, с.136-140].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Більшість досліджень щодо проблем міжрегіональних розбіжностей щодо економічного розвитку присвячено методам аналізу динаміки диференціації окремих економічних показників між регіонами. В той же час бракує інтерпретації цієї динаміки в контексті визначення причин міжрегіональних розбіжностей шляхом їхньої діагностики.

Постановка завдання. Основною метою даного дослідження є визначення основних причин просторових відмінностей у розвитку економіки регіонів України на основі діагностики описаної вище проблемної ситуації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Серед показників розвитку економіки регіонів України обрано валовий регіональний продукт, виробництво промислової продукції та продукції сільського господарства, експорт та імпорт товарів, інвестиції в основний капітал, прямі іноземні інвестиції. Усі показники обчислено у грошовому вимірі у порівняних цінах 2000 року. Для того, щоб величина показника не залежала від розмірів конкретної адміністративно-територіальної одиниці, усі вони представлені у розрахунку на одиницю площі та на душу населення відповідного регіону.

Інформаційною базою дослідження є офіційні статистичні дані, опубліковані Державним комітетом статистики України за 1999-2010 рр.

Автор вважає доцільним розглянути щільність виробництва валового регіонального продукту (ВРП). Найбільша щільність виробництва валового продукту спостерігається в м. Києві. Це пояснюється тим, що тут зосереджено основні фінансові потоки, а також

більшість головних контор корпорацій, які пов'язані з ними юридичними особами в інших регіонах. Для розуміння тенденцій та порівняння інших областей автором під час проведення аналізу виключено міста Київ та Севастополь.

Серед областей України максимальна щільність виробництва ВРП протягом 1999-2009 рр. спостерігається в Донецькій області, а мінімальна – в Херсонській області. В цілому, за цим показником усі області України можна розділити на п'ять груп (рис. 1).

Рис. 1. Міжрегіональні розбіжності у виробництві ВРП в Україні у 2009 р.

До першої групи з найбільшою щільністю виробничої діяльності (від 650 до 310 тис.грн./м²) входять Донецька, Дніпропетровська, Запорізька та Харківська області. У другу групу (від 273 до 209 тис.грн./м²) входять Київська, Полтавська, Одеська, Івано-Франківська, Луганська, Львівська області. Третя за щільністю виробничої діяльності група областей (від 193 до 170 тис.грн./м²) охоплює Черкаську, Закарпатську, Чернівецьку області та Автономну Республіку Крим. Четверта група (від 161 до 133 тис.грн./м²) складається з Миколаївської, Рівненської, Сумської, Вінницької, Тернопільської та Хмельницької областей. І, нарешті, до п'ятої групи із найменшою щільністю виробничої діяльності (від 116 до 90 тис.грн./м²) увійшли Херсонська, Кіровоградська, Волинська, Чернігівська та Житомирська області.

Коефіцієнт варіації за щільністю виробничої діяльності у 1999-2009 рр. не перевищував 55,5%. При цьому отримане значення є досить стабільним в періоді, що досліджується (коливання не перевищують 1-2% на рік). Отримане значення свідчить про дуже суттєві міжрегіональні розбіжності у щільності виробництва ВРП в Україні.

Розглядаючи міжрегіональні розбіжності за показником ВРП на душу населення, автором виявлено, що у 1999-2009 рр. найбільшого значення ВРП на душу населення набуває Запорізька область, а найменшого – Чернівецька. Без урахування міст Києва та Севастополя максимальне значення ВРП на душу населення перевищувало мінімальне в 2,4-2,8 рази. Дослідження різниці між максимальним та мінімальним значеннями ВРП на душу населення у регіонах України показало, що включно до 2008 р. розрив кожного року зростав на 1% або на 250 грн. і у 2008 р. склав 3,8 тис. грн., що вказує на нерівномірність економічного розвитку. Також встановлено, що у 2009 р. різниця між максимальним та мінімальним значеннями ВРП на душу населення суттєво скоротилася (майже на 30%). Це зменшення пояснюється суттєвим зменшенням фізичного обсягу ВРП на душу населення у промислових регіонах Східної України, де спостерігалися найбільші значення цього показника у попередні роки досліджуваного періоду.

В цілому за 1999-2009 рр. по усіх регіонах середній темп зростання виробництва ВРП на душу населення дорівнював 4-8% на рік. Проте слід відзначити, що у 2008 р. темпи зростання цього показника уповільнилися приблизно на 6% майже в усіх областях, а у 2009 р. – спостерігалася його скорочення на 13-23%. Найбільше падіння виробництва ВРП у 2009 р. на душу населення виникло в Запорізькій (на 23%), Закарпатській (18,5%), Донецькій (18%),

Рівненській (17%), Волинській (17,6%), Харківській (16%) та Луганській (15,5%) областях.

Протягом досліджуваного періоду коефіцієнт варіації за ВРП на душу населення не перевищував 27%, що є свідченням відносної однорідності економічного простору України за цим показником. За 2008-2009 рр. значення коефіцієнта варіації стрімко знизилося майже на 5% за рахунок того, що найбільше від падіння фізичного обсягу ВРП на душу населення постраждали промислові регіони Східної України, де спостерігалися найбільші значення цього показника у попередні роки досліджуваного періоду.

Цікаво, що врахування аналізу міжрегіональних розбіжностей міст Києва та Севастополя призводить до збільшення коефіцієнта варіації: у 2007-2009 рр. коефіцієнт варіації збільшується майже у 2 рази. Це свідчить про те, що в результаті несприятливих економічних тенденцій великі корпоративні структури перенесли центри прибутку до головних офісів, які найчастіше знаходяться у м. Києві.

Необхідно проаналізувати показник виробництва промислової продукції. Протягом 1999-2009 рр. найбільші обсяги виробництва промислової продукції зберігалися у областях, де розміщено підприємства гірничо-металургійного комплексу: у Запорізькій, Донецькій, Дніпропетровській, Луганській та Полтавській областях. Співвідношення між максимальним та мінімальним обсягами виробництва промислової продукції на одиницю площі досягало 48 разів, а коефіцієнт варіації – 200%. За обсягом виробництва на душу населення максимальне значення перевищує мінімальне у 15 разів, а коефіцієнт варіації складав близько 75%. Така ситуація не є чимось новим, адже структура виробництва в Україні не зазнала значних змін за часів Радянського Союзу. Наслідком цього є, по-перше, те, що, фактично усі розбіжності між регіонами зумовлені розбіжностями у обсягах виробництва. По-друге, уся економіка України залежить від тенденцій розвитку, від нечисленної групи областей, в межах яких зосереджено найбільші центри доходів.

Найбільші обсяги валової продукції сільського господарства на одиницю площі протягом 1999-2009 рр. припадають на Черкаську та Чернівецьку області, найменші – спостерігаються у Луганській області. Коефіцієнт варіації за показником щільності виробництва сільськогосподарської продукції складає близько 30%. На душу населення найбільший обсяг сільськогосподарської продукції спостерігався у Вінницькій та Черкаській областях, а коефіцієнт варіації мав тенденцію до зростання та у 2009 році досягав 40%.

Аналіз динаміки фізичного обсягу продукції сільського господарства показав, що тенденція до зростання за цим показником в усіх областях не є стійкою. Крім того, у 2009 році у Вінницькій, Дніпропетровській, Донецькій, Запорізькій, Київській, Кіровоградській, Луганській, Одеській, Полтавській, Сумській, Харківській та Чернігівській областях обсяг продукції сільського господарства мав тенденцію до зменшення.

Автор вважає необхідним деталізувати показники експорту та імпорту товарів. Практично в усіх областях України обсяги експорту товарів протягом 1999-2008 рр. мали тенденцію до зростання. Проте, у 2009 р. цей показник по Україні досяг лише 53% від обсягу 2008 р. Аналіз щільності експорту, а також експорту на душу населення показав, що основними областями з експортною орієнтацією в Україні є Дніпропетровська, Донецька, Закарпатська, Запорізька, Луганська, Полтавська, Харківська та м. Київ. Оцінка міжрегіональних розбіжностей за експортом товарів на одиницю площі показала, що експортна діяльність розміщена по території України нерівномірно (середньоквадратичне відхилення більше за середній рівень). Слід відзначити, що міжрегіональні диспропорції за щільністю експортної діяльності значно (на 20%) підвищилися у 2004 році, коли в країні спостерігалися найвищі темпи економічного зростання. В інші роки цей показник зменшувався на 2-3% на рік. Таке зниження не є показовим, оскільки в ситуації абсолютної неоднорідності економічного простору за експортом товарів воно означає лише те, що в областях з експортною орієнтацією відбулося зменшення експорту.

Аналіз обсягів експорту на душу населення за регіонами України також свідчить про наявність суттєвих міжрегіональних диспропорцій. Різниця між максимальними та мінімальними обсягами експорту на душу населення протягом 1999-2009 рр. у 2,5 рази

перевищує загальноукраїнське значення. Коефіцієнт варіації за експортом на душу населення більше за 75%, що також свідчить про абсолютну неоднорідність економічного простору України за цим показником.

Практично в усіх областях України обсяги імпорту товарів протягом 1999-2008 рр. мали тенденцію до зростання. Проте, у 2009 р. цей показник по Україні досяг лише 53% від обсягу за 2008 р. Аналіз щільності імпорту, а також імпорту на душу населення показав, що основними областями, які є місцем постачання імпортової продукції в Україні, є промислові регіони (Дніпропетровська, Донецька, Запорізька області), прикордонні регіони (Львівська, Закарпатська, Одеська, Харківська області). Головна частка закордонної продукції ввозиться на територію м. Києва. Оцінка міжрегіональних розбіжностей за імпортом товарів на одиницю площі показала, що ввезення закордонних товарів розміщено по території України дуже нерівномірно (коефіцієнт варіації протягом 1999-2009 рр. коливається в межах 80–96%). Слід відзначити, що починаючи з 2007 р. міжрегіональні диспропорції за щільністю імпорту мали тенденцію до зростання. Аналіз обсягів імпорту на душу населення за регіонами України також свідчить про наявність значних міжрегіональних диспропорцій. Різниця між максимальними та мінімальними обсягами імпорту на душу населення протягом 1999-2009 рр. у 2-2,5 рази перевищує загальноукраїнське значення. Коефіцієнт варіації за імпортом на душу населення більший за 50,5%, що також свідчить про неоднорідність економічного простору України за цим показником.

Починаючи з 2005 року, сальдо торговельного балансу в Україні має негативний знак, тобто імпорт товарів перевищує експорт. Головним чинником, що визначає таку ситуацію, є сальдо міжнародної торгівлі товарами в м. Києві. Також вклад у від'ємне сальдо торговельного балансу внесли прикордонні області: Львівська, Волинська, Одеська тощо.

Важливим індикатором розвитку економіки регіонів України є показник залучення інвестицій в основний капітал. Фізичний обсяг інвестицій в основний капітал протягом 1999-2007 рр. мав тенденцію до збільшення. Проте у 2008-2009 рр. в більшості областей спостерігається зниження цього показника.

Аналіз показників фізичного обсягу інвестицій в основний капітал в розрахунку на одиницю площі показав, що найбільша щільність спостерігається у м. Києві, Донецькій та Дніпропетровській областях. Найменшу щільність інвестицій в основний капітал протягом періоду, що досліджується, можна відзначити в Житомирській, Херсонській та Чернігівській областях. Коефіцієнт варіації за щільністю інвестицій в основний капітал складає понад 60% і вказує на суттєві міжрегіональні розбіжності. Щорічне зменшення розбіжностей, в середньому, дорівнює близько 1% на рік.

Територіальний розподіл фізичного обсягу інвестицій в основний капітал у розрахунку на душу населення мав неоднорідний характер. Так, максимальні значення у різні роки протягом 1999-2009 рр. спостерігалися у трьох областях: Київській, Одеській та Полтавській. Дещо нижчі значення зафіксовано в Дніпропетровській, Донецькій, Миколаївській, Запорізькій, Луганській та Харківській областях. Найменші обсяги інвестицій в основний капітал спостерігалися в Тернопільській області. Коефіцієнт варіації за обсягом інвестицій в основний капітал на душу населення оцінюється значеннями, які протягом 2004-2008 рр. не перевищували 33%, що свідчить про достатньо рівномірний розподіл. Проте, у 2009 р. диспропорцій поглибилися на 3%, що є несприятливою тенденцією.

На думку автора, потребує детального дослідження показник прями іноземні інвестиції. Протягом 1999-2009 рр. на територію України залучено 37 млрд. доларів, при цьому обсяги іноземного капіталу щорічно збільшувалися, проте у різних областях неможливо виявити стійку тенденцію до зростання.

Лідером за обсягами залученого іноземного капіталу є м. Київ. За період з 1999 по 2009 рр. сюди залучено майже 15 млрд. доларів або 40% від обсягу залучених прямих іноземних інвестицій на всю територію України.

Результати аналізу щільності припливу іноземного капіталу в регіони України довели, що максимальні обсяги інвестицій на одиницю площі протягом 1999-2009 рр. було залучено

у Дніпропетровську, Харківську, Донецьку та Київську області. Коефіцієнт варіації щільності залучених в Україну прямих іноземних інвестицій є значним (коливається від 74 до 91%), тому за цим параметром економічний простір України є неоднорідним.

Результати аналізу показника залучених іноземних інвестицій на душу населення також свідчать про значні розбіжності між регіонами. Найбільші обсяги прямих іноземних інвестицій на душу населення спостерігаються в Київській, Запорізькій, Дніпропетровській та Одеській областях. Коефіцієнт варіації прямих іноземних інвестицій на душу населення за досліджуваний період досягає 50-70%, що свідчить про суттєву міжрегіональну диференціацію.

Розглядаючи вивіз українського капіталу за кордон, виявлено, що за офіційними даними, протягом 1999-2009 рр. було вивезено 6125 млн. доларів у вигляді ПІІ. Найбільшу кількість українського капіталу за кордон інвестували власники з міст Києва та Севастополя, Харківської, Одеської та Вінницької областей. У 2008 р. з території Донецької області було вивезено за кордон у формі ПІІ 5 327,10 млн. доларів. Основною країною-реципієнтом українських інвестицій був Кіпр, підприємства-інвестори здійснюють такий вид економічної діяльності, як операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям.

Висновки і перспективи подальших розробок. За результатами проведення діагностики просторових відмінностей у розвитку економіки регіонів України виявлено проблему поглиблення територіальної диспропорційності. В процесі діагностики також визначено такі основні причини вказаної проблемної ситуації:

- по-перше, протягом останніх 10 років міжрегіональні диспропорції в економіці України носять постійний характер та мають незмінні тенденції розвитку. Територіальна та галузева структура економічної діяльності в Україні склалася історично і дотепер не зазнала значних перетворень: найбільші потоки товарів та грошей зосереджено у м. Києві, а виробнича діяльність – в регіонах із старопромисловою спеціалізацією (Запорізька, Дніпропетровська, Донецька, Харківська та Луганська області);
- по-друге, світова фінансово-економічна криза 2008-2010 рр. негативно вплинула на розвиток економіки України та її регіонів. Через залежність від світових ринків металу та імпортного газу економічна діяльність в базових регіонах країни значно уповільнилася. В таких умовах проблема диспропорційної територіальної структури економіки ще більше загострилася, оскільки регіони-донори втратили значну частину доданої вартості.

Заглиблення територіальної диспропорційності на основі зазначеного автором розв'язання даної проблеми полягає не стільки у податковому перерозподілі доходів, скільки у створенні умов для активізації економічної діяльності у тих регіонах, які є дотаційними, через міжрегіональну інтеграцію, в основі якої лежить створення економічних зв'язків між галузями промисловості, видами діяльності та регіонами. Отже, пропозиції щодо вирівнювання міжрегіональних розбіжностей економічного розвитку носять стратегічний характер та пов'язані, в основному, з переходом до інноваційної моделі розвитку.

Список використаної літератури

1. Василенко В. Н. Аналитическая оценка насыщения территории экономическими объектами и связями как этап экономической диагностики её развития / В. Н. Василенко // Экономика и право. – 2010. – № 3(28). – С. 5–12.
2. Василенко В. Н. Оценка изменения потенциала территории как начальная стадия экономической диагностики её развития / В. Н. Василенко // Экономика и право. – 2010. – № 1(26). – С. 5–12.
3. Минакир П. А. Мифы и реальность пространственных экономических диспропорций / П. А. Минакир // Федерализм. – 2011. – № 1. – С. 43–56.
4. Сторонянська І. З. Міжрегіональні інтеграційні процеси в Україні: тенденції та перспективи розвитку: [монографія] / І. З. Сторонянська // Ін-т регіональних досліджень НАН України. – Л.: ІРД НАН України, 2009. – 392 с.
5. Сторонянська І. З. Формування міжрегіональних систем в економіці України / І. З. Сторонянська // Экономика и право. – 2009. – № 1. – С.136–140.

Прийнято до друку 18.07.2011